

L'AMISTAT, DE GRÈCIA A LES FAKE NEWS: un recorregut per les teories de l'amistat i un esborrany de tesi

Ramon Alcoberro i Pericay

Professor d'ètica jubilat de la UdG

Per a la X Jornada de Filosofia de Batxillerat a Girona i en agraïment als professors em van convidar i als més de 300 estudiants que m'escoltaren.

Amics meus, no hi ha amics, va escriure el savi Michel de Montaigne (1533-1592) que, per cert, tenia molts amics i un castell prop de Bordeus. El que volia dir és que, en general, la gent normal no tenim amics, sinó còmplices, socis, partidaris o companys en la cacera que és la vida. L'amistat al nostre temps té un estatut estrany. No és exactament una institució (no dona drets legals, com en dona, per exemple, el matrimoni). Tampoc és imprescindible per a la vida (hi ha qui tria voluntàriament l'aïllament, com alguns monjos). Ni necessàriament és una relació quotidiana (podem estar força temps sense veure els amics, sense que es trenqui el vincle). La manera com concebem i practiquem l'amistat segurament diu molt del que som i de com vivim. Però ser amic no necessàriament implica compartir ni gustos, ni partit polític, ni secta. Ni tan sols cal viure a la mateixa ciutat que els meus amics per sentir-me a prop seu. És complicat dir en què consisteix realment l'amistat.

Tornem a Montaigne: quan va morir el seu millor amic, "el més dolç, agradable i íntim dels amics", Étienne de la Boétie (1530-1563), ell es va preguntar per què havien tingut una relació tan profunda. Va respondre amb una frase que trobareu a gairebé tots els llibres que parlen de l'amistat: perquè era ell, perquè era jo. La frase és interessant perquè proposa un primer límit a l'amistat. Un amic et deixa ser tu mateix i, sobretot, t'ajuda a ser millor del que series. L'amistat, quan ho és de debò, deixa respirar, no imposa, ni tan sols proposa. Com a molt suggereix. L'amistat és un espai lliure de poder i quan crea obligacions o deures ja ha perdut bona part de la

seva capacitat creadora. Quan en un grup es reproduïxen les relacions de poder (i n'hi ha un que disposa i els altres que obeeixen), ja estem en alguna altra mena de relació, sovint tòxica. Els reis tenen cortesans i només la bona gent té amics.

L'amistat dels antics.

No és segur que l'amistat, tal com l'entendem avui, sigui quelcom que ha existit des de sempre. Els filòlegs diuen que la paraula grega "philia" (amistat) té una història complicada. En temps d'Homer "oi philoi" eren, senzillament, "els meus", els esclaus sobre els quals puc exercir poder o els soldats del meu exèrcit que puc portar al combat –i a la mort, si cal. Però ja en temps de Plató (segle iv abans de la nostra Era), "philoi" era la paraula que designava els amants i tenia a veure amb l'amor homosexual.

Al món clàssic, l'amistat era un sentiment molt predominantment masculí, que es produïa bàsicament entre iguals. Quasi no hi havia referències a amistat entre homes i dones fora del matrimoni i el que s'esperava d'un amic era bàsicament la lleialtat. Més que compartir secrets o intimitats, els amics són aliats i comparteixen interessos. Són aliats en la política i en els negocis que es beneficien mútuament de la relació i, en general, el que els amics tenen en comú és una idea de la "virtut" (i no està de més recordar que un "vir" en llatí és un home). A la gent se l'estima per ser qui és i l'amistat entre gent del mateix nivell econòmic i social (o, com es deia en català antic, "del mateix braç") era també una font de solidaritat i ajuda mútua. En una societat on el paper de l'Estat era mínim, la seguretat en un moment de problemes, de malaltia, etc. depenia molt de l'ajuda que poguessin facilitar els amics. En els textos medievals sovint la paraula "amic" designa un parent, proper o llunyà, i quan es parla de l'altre sexe és l'enamorada.

Si per a un grec l'amistat era bàsicament una qüestió de ciutadans units per algun tipus de vincle compartit, en la modernitat, i molt especialment a partir del Barroc i de la Il·lustració, la pregunta pel "qui" és amic va mutar fins a convertir-se en la qüestió pel "què" de l'amistat. El concepte (abstracte) d'amistat ha interessat més als darrers segles que la persona concreta de l'amic. Com veureu – espero– aquest canvi d'orientació de la pregunta no és casual.

Els grecs segurament eren més savis que nosaltres perquè la seva llengua permet establir algunes distincions conceptuals que eren importants, tot i que després s'han perdut. A Grècia, per exemple, disposaven de tres paraules per dir "amor" (eros, philia i agapé) i potser per això la lírica i la filosofia grega tenien una plasticitat tan gran per designar. L'Eros era un amor físic, desacomplexat, heterosexual o no. La Philia era un amor que tenia un punt intel·lectualitzat, més mental que físic – més d'amor a l'ànima que al cos– i per això era amor entre homes, gratuït. També és "philia" la filosofia, un tipus d'amor per les idees que tenen un punt d'indefinible i d'abstracte. Finalment l'Àgape era un amor que no busca recompensa, que és purament gratuït i per això mateix els cristians van tenir molta cura a usar la paraula "àgape" per definir la seva proposta eliminant qualsevol referència a nocions més terrenals com Eros o Philia. L'amistat tal com ha estat entesa per la cultura occidental sempre ha tingut molt més de philia, però els camps semàntics de l'eros i de l'àgape convé considerar-los significativament.

Maneres d'entendre l'amistat.

Entre la munió de pensadors que s'han escarrassat per explicar-nos l'amistat, us en proposaré quatre que són inevitablement clàssics. Aprofito per dir que "clàssics" són aquells

pensadors que han superat la barrera de l'espai i del temps de manera que les seves idees o les seves obres poden continuar fent-nos pensar més enllà del temps i del lloc on van ser pensades, escrites o pintades. Per això un "clàssic" no només s'ensenya a classe, sinó que se li reconeix una "classe", una virtut o una capacitat que poca gent i poques obres posseeixen. Els clàssics són com un dipòsit de saviesa contrastada i de bones respostes a problemes eterns de la condició humana i per això convé tenir-los sempre a mà. Entre els clàssics als quals cal acudir per parlar sobre l'amistat, tres provenen del món antic (Aristòtil, Epicur i Ciceró) i un (Kant) és dels autors que més han definit la modernitat.

Aristòtil (384-322 aC) considerava la virtut com una mena de "pegament" imprescindible en les relacions humans. És com si l'amistat "ens enganxa" i ens permet fer-nos millors gràcies als vincles que establim. Els amics són els qui "van a una" i d'aquesta manera la Ciutat on fa de bon viure és aquella en què l'amistat s'amplia al màxim de bona gent possible, perquè comparteix hàbits i interessos virtuoses. Els llibres VIII i IX de l'Ètica a Nicòmac estan dedicats a l'amistat. Per a ell, i per al seu mestre Plató, un país ben governat era aquell en què la gent eren amics entre ells i on s'ha aconseguit minimitzar els elements de discòrdia. L'amistat, a parer seu, "és una virtut o s'acompanya de la virtut; a més és una cosa del tot necessària per a la vida". És clar que es podria viure sense amics, però som animals socials. En solitud hom viuria més com una bèstia que com un humà i enfastijat tothora. En conseqüència, viure sense amistat, simplement, no val la pena. La philia uneix els éssers que opten per viure en una benevolència recíproca. En aquest sentit, l'amistat és superior a la mateixa justícia. Com va escriure ell mateix: "Quan s'és amic no cal cap justícia, mentre que essent justos ens cal l'amistat". Per això l'amistat i la maldat resulten incompatibles tant en la vida política com en la relació personal. "[Els virtuoses] estimant el

seu amic estimen allò que és bo per a ells mateixos, perquè l'home bo esdevé un bé per a qui és el seu amic”.

Segons Aristòtil hi ha tres tipus d'amistats possibles: en primer lloc cal considerar la que es fonamenta en la utilitat, on tots els amics troben algun profit. Aquesta és una amistat complicada perquè, senzillament, caduca amb el temps. El seu perill és acabar en pura “complicitat” i en discòrdia quan ens sentim maltractat en el repartiment de beneficis. També ha l'amistat que es fonamenta en el plaer, típica de la joventut, on tots els amics se senten atrets per l'enginy, la diversió, la simpatia i les qualitats agradables dels altres. Aquesta amistat no està malament però té poca base. Com que la vida és un esforç seriós, fonamentar la relació en el divertiment acaba per ser insuficient.

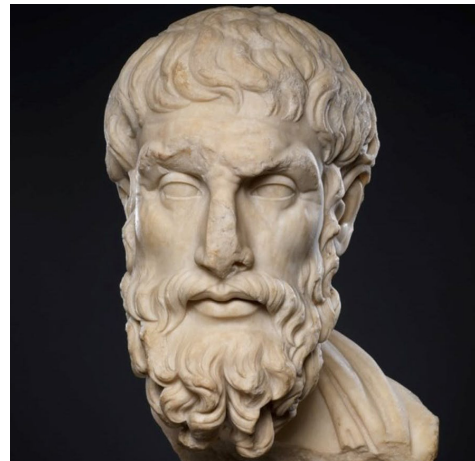
Finalment per a Aristòtil, l'amistat que ens cal és la que es basa en la bondat, on els amics s'ajuden i s'esforcen i es reben mútuament per ser bons. El bon amic permet que germinin en nosaltres una sèrie de virtuts que eren com llavors que ja portavem en nosaltres i que gràcies a la relació amb els altres podem fer créixer. L'amic de debò és el qui ens millora i ens fa créixer. Tan sols aquesta amistat és la *philia* que de debò val la pena. Per això l'autèntic amic és: “un altre jo de mi mateix”. Més endavant la tradició moderna, maquiavèlica, considerarà que la política és complicitat sense amistat, pur joc d'interessos i càlcul sense afeccions. Però per al pensador grec l'amistat implica dues persones que van juntes i que juntes són capaces de pensar i actuar. Tendeixo a pensar que Aristòtil al cap dels segles ens permet reflexionar sobre un tema important: la relació entre el bon judici i l'afecte. Quan la sentimentalitat i l'afecte que sentim pels altres enterboleix el judici hi ha alguna cosa que falla en l'amistat, que se substitueix per la complicitat.

Epicur i Ciceró en temps difícils.

Dos pensadors més del món antic que han aportat consideracions significatives sobre l'amistat: Epicur i Ciceró. Per ser justos hauríem de considerar també la dimensió sapiencial de l'amistat en Sèneca i en l'estoïcisme, però l'amistat estoica és un tema que segurament ens portaria massa lluny. Deixeu-me fer una pinzellada ràpida sobre Sèneca, que a les Cartes a Lucili diu que l'amistat no la poden destruir “ni l'esperança, ni el temor, ni els interessos”. Però en els estoics hi ha sempre una dificultat per a establir una teoria consistent de l'amistat: creien que el savi ha de ser autosuficient i, per tant, no necessita amics. Epicur, en canvi, fa una proposta que pot semblar subversiva; ens diu que l'amistat és una alternativa a la política, en la mesura que el poder és una dimensió que queda abolida en la relació amistosa. Potser no li quedava altra possibilitat que buscar en la relació personal de l'amistat el que la relació

pública de la política no li podia oferir. Com que va viure en un moment de desfeta de les institucions polítiques de la Grècia clàssica, sota les invasions macedòniques, l'amistat era l'únic que podia mantenir la relació humana quan la justícia i la convivència col·lectiva han fet crisi.

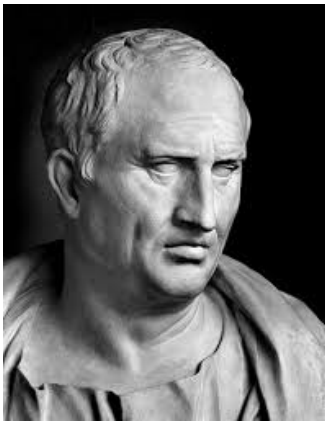
De la política, segons Epicur, només es pot esperar dolor i opressió. Per això, buscant la calma espiritual i fugint del brogit, decidí abandonar Atenes i instal·lar-se en una casa amb jardí, a extramurs de la ciutat, només acompanyat pels seus amics. A l'escola d'Epicur, segons els clàssics, hi regnava una absoluta igualtat i es vivia segons una regla de moderació i ajuda mútua, conreant un hort que donava menjar a la comunitat. Al Jardí no importava si algú era lliure o esclau, atenes o foraster, home o dona. L'important era cercar la saviesa, perquè el coneixement ens uneix. Tots eren iguals perquè els igualava l'amistat. A diferència del que succeeix en la política, que instaura diferències entre els humans, l'amistat és igualitària i ens fa autosuficients. Dedicar-se a l'amistat i a la reflexió és la clau per arribar a la felicitat.

Epicur va considerar que l'amistat et torna com un déu entre els homes. Tenir amics és una font de seguretat i d'alegria que –ben mirat– són característiques amb un punt sobrehumà. L'amistat té alguna cosa de diví perquè ens acosta a la felicitat perfecta i pròpia dels deus (en el seu vocabulari a l'ataràxia –no pertorbació). L'amistat és una font de seguretat en temps de desastres perquè ens permet assegurar-nos de l'ajuda dels amics. També és una font d'alegria en la mesura que ens fa sentir compresos en un món bàsicament injust i agressiu. Potser Epicur esperava massa de l'amistat, però la seva concepció joiosa de l'amistat forma part de la millor tradició occidental.

Al món romà qui centra la reflexió sobre l'amistat és Ciceró. El seu *Lelius* o de l'amistat és un text que ha marcat durant segles el concepte d'amistat en la cultura occidental. Escrit l'any 44 aC (val a dir, un any abans que l'assassinessin els soldats d'Anton) i reeditat sistemàticament, d'aquest llibre n'han sortit les regles de l'amistat civil. Per a ell l'amistat (*amicitia*)

implica que no hi ha només una relació particular privilegiada; els amics també han de ser aliats en l'àmbit públic. Sense amistat no hi pot haver un autèntic esperit republicà perquè la república es fonamenta en la virtut i en la franquesa dels ciutadans. Per això l'amistat: "no és altra cosa que veritat i sinceritat" i hem d'estar preparats per "adreçar als nostres amics avisos i retrets". Aquesta idea de la sinceritat com a característica de l'amistat que es recull en una dita tradicional catalana ("a l'amic a la cara li dic") té un significat important per a reflexionar encara avui.

El model kantià de l'amistat.

Entre els molts autors que podríem analitzar per resseguir la qüestió de l'amistat en la filosofia moderna, potser el més significatiu és Kant (1724-1804). A les Lliçons d'ètica planteja breument el tema de l'amistat que és "el cavall de batalla de tots els moralistes retòrics que hi busquen el nèctar i l'ambrosia". En la seva opinió, l'amistat és la superació ètica de la recerca individual de la felicitat a través de reciprocitat. En l'amistat: "els altres tenen cura de la meua felicitat com jo la tinc de la seva". D'aquesta manera: "l'amor propi es veu subsumit en l'idea de l'amor recíproc i generós."

Kant era del tot escèptic sobre la possibilitat d'una amistat universal; l'amistat ens permet "conrear les virtuts menors de la vida", però pocs "esperits cosmopolites" poden aspirar a una amistat universal. Des del punt de vista moral ens hem d'acontentar amb el respecte o la filantropia (va a dir, amb una amistat genèrica envers els éssers humans), purament pragmàtica i racional. A la "Doctrina de la virtut" de la Metafísica dels costums (part II) Kant tracta l'amistat com un ideal de simpatia i de comunicació que demana "un amor i un respecte iguals i recíprocs". Segons Kant, l'amistat és "el màxim de l'amor recíproc", perquè ens ocupem al mateix temps de la felicitat pròpia i de la dels altres. En la seva opinió hi ha tres formes d'amistat, que es fonamenten, respectivament en la necessitat, en la intenció i en el sentiment.

Considera que hi ha "un conflicte" en cadascun dels humans entre "l'estímul de l'egoisme o de l'amor envers un mateix" i "l'estímul de l'amor universal a la humanitat". Per a Kant si haguéssim de triar entre l'amistat i l'egoisme triaríem l'amistat segons principis morals, però "segons principis pràctics escolliríem l'amor envers un mateix perquè ningú no pot velar per la meua felicitat millor que jo mateix". Però en tots dos casos haver de triar entre un d'aquests dos principis ens deixa un pòsit d'insatisfacció. Kant diu encara un altra cosa interessant sobre l'amistat: que no es dedueix de l'experiència. Senzillament, ningú no sap per experiència quin és el màxim d'amistat possible i, en tot cas, ningú no pot respondre per experiència a la pregunta sobre què significa estimar el proïsme tant com a mi mateix. Mai cap amistat s'identifica amb la idea d'amistat.

La classificació kantiana dels tipus d'amistat resulta molt significativa. Ell va distingir entre amistat que neix de la fretura, amistat estètica i amistat afectiva. Veiem-ho. Hi ha una amistat que neix de la necessitat, fins i tot de la fretura ("menesterosa", en diuen els traductors a l'espanyol) que es fonamenta en una "previsió recíproca" de les necessitats vitals. Segons aquest tipus d'amistat puc suposar que en cas de necessitat

l'amic, si em veu molt apurat, em donarà un cop de mà. I recíprocament jo també ho faré, en una expressió de confiança mútua. En aquesta amistat ajudo l'amic en igualtat perquè tenim una necessitat (menjar...) que es gestiona millor en comú, aportant cadascú el màxim d'ajuda.

L'amistat en sentit estètic és per a Kant "una pseudoamistat" que es xifra en la complaença del tracte i en la mútua companyia, més que en la felicitat d'ambdues parts. En general aquest tipus d'amistat no es té entre gent del mateix ofici, perquè el que sap un també ho sap l'altre, però no va més enllà d'oferir-nos bons moments sense anar més enllà. Finalment, l'amistat estètica és la del "pur i sincer sentiment" que s'atura aquí. Però l'amistat interessant "afectiva" és un compartir sense importunar. Hi ha una capacitat d'obrir el cor sabent que això no implicarà ni coacció (maltractament), ni dependència emocional, sinó una mútua confiança que ens fa millors. No cal que pensem igual que l'amic, però alhora cal que les diferències ens millorin. Aquesta seria l'amistat a cercar.

Sortida, veu i lleialtat... un esborrany de tesi.

Sortida, veu i lleialtat (1970) és el títol d'un llibre d'Albert Hirschman (1915-2012) que no parla de l'amistat, sinó de les condicions que fan possible viure en una organització social, i més particularment en una empresa, especialment en moments de crisi. Poca gent llegeix Hirschman, un sociòleg tanmateix molt important i de vida fascinant. Era un alemany antifeixista que va ser membre de les Brigades Internacionals a Barcelona durant la guerra d'Espanya i que va participar en la II Guerra Mundial, primer a l'exèrcit francès i després al nord-americà. Fou també un dels organitzadors dels Pla Marshall que després de la guerra va recuperar l'economia europea, però per por a ser considerat comunista va marxar dels Estats Units i s'instal·là a Colòmbia durant la dècada del 1950. No explicaré ara la seva obra, però m'interessa aplicar els seus conceptes a la nostra comprensió de l'amistat.

Una amistat no és necessàriament quelcom que impliqui una identitat absoluta de punts de vista, ni té per què durar tota la vida. Però cal que entre els amics es consensui una sortida al dissens. La sortida no ha de ser un sinònim de por, sinó que pot ser una manera d'expressar el creixement personal. No sempre té sentit lluitar per conservar una amistat (o continuar vinculat a una organització) quan les circumstàncies canvien, però això no significa caure en el ressentiment, ni passar per alt els bons moments ni les coses apreses amb els amics (i "dels" amics!). Sortir d'una relació d'amistat implica insatisfacció, però no és necessàriament fracassar: inclou un aprenentatge i una memòria tant del que hem de fer com del que no cal fer.

El segon element important en l'amistat és donar veu als amics i fer-ho de manera equitativa. Parlar és l'única manera de forjar acords. Amistat no és submissió, ni fascinació, sinó creixement. Només la veu permet modificar les relacions quan són insatisfactòries. Una amistat que no doni veu, que sigui absorbent fins arribar a imposar el silenci, no produeix altra cosa que misèria emocional i pot acabar, fins i tot, amb un punt de violència. Finalment, la lleialtat cal entendre-la com un sinònim de rectitud o honestedat. Una societat democràtica ha de crear xarxes de confiança i capacitar els seus membres per tal de ser autosuficients. D'aquí que la primera lleialtat sigui amb la pròpia consciència i no amb idees o persones. Això és el que el filòsof entén per "autonomia" sense la qual no hi ha personalitat pròpia. La veu pròpia, que de vegades pot tenir forma de protesta davant alguna cosa mal feta a parer nostre per algun amic, és el primer que cal guardar. La reciprocitat i la confiança no tan sols no són contradictoris amb la crítica, sinó que són el seu fonament primari. Cap amistat significa una adhesió indestructible i la primera lleialtat dels humans no és a l'amic (això seria pura complicitat), sinó a la veritat. La lleialtat té un contingut emocional molt obvi i és la condició de la continuïtat de l'amistat però no pot ser l'excusa per al mal o la misèria. Sense una combinació de sortida, veu i lleialtat, és difícil que una amistat pugui continuar viva al llarg del temps. I qui no gaudeix de l'amistat segur que es perd alguna dimensió important de la vida. En temps de "fake news", val a dir, de mentides que volen passar per veritats la confiança en els amics és un dels (pocs) fonaments d'una vida de qualitat. Diuen que, segons Nietzsche, la vida sense música seria un error. D'una vida sense amics podem dubtar que "pagui la pena".

